

Wolfgang J. Mommsen, *Ιμπεριαλισμός.*

Οι πνευματικές, πολιτικές και οικονομικές ρίζες του.

Μετ. Χ. Ζούμπερη, επιμ. Κ. Λούλος, *Πολύτροπον,*

Αθήνα 2007, 449 σελίδες

Στο τέλος του διάσημου έργου του Τζόζεφ Κόνραντ *Η καρδιά του σκοτούς* (1902), η αφήγηση του οποίου πραγματοποιείται πάνω σε ένα πλοίο που περιμένει την άμπωτη στο λιμάνι του Λονδίνου για να σαλπάρει, ένας από τους ακροατές της αφήγησης, ο Διευθυντής της ναυτιλιακής εταιρείας, διαπιστώνει: «Χάσαμε το πρώτο κύμα της άμπωτης». Η διαπίστωση αυτή, μαζί με την τελική περιγραφή του ορίζοντα ο οποίος καλύπτεται από μια μαύρη μάζα σύννεφων, ότι ο ωκεανός που απλώνεται μπροστά στο λιμάνι «έμοιαζε να οδηγεί στην καρδιά ενός πυκνού σκοταδιού», όπως η πορεία που έχει διανύσει ο ήρωας της αφήγησης Μάρλοου στα ενδότερα της Αφρικής, συνοψίζει εύστοχα και με συμβολική απλότητα τόσο την διεθνή κατάσταση στις αρχές του 20ού αιώνα αναφορικά με την πορεία της νεωτερικότητας, όσο και – με μια ειρωνεία δυσανάλογη προς τις υποσχέσεις του ιστορικού ορίζοντα – την κατάσταση στις αρχές του 21ου αιώνα. Η ουσιαστική διαφορά μεταξύ των δύο καταστάσεων είναι ότι οι κοινωνίες του 21ου αιώνα, έχοντας ούτως ή άλλως χάσει προ πολλού το «πρώτο κύμα» της ιστορικής άμπωτης, μένουν να στοχάζονται πόσα άλλα «χαμένα κύματα» έχουν περάσει από το ρεύμα των ιστορικών δυνα-

τοτήτων που γέμισε όλο τον εικοστό αιώνα και πόσα άλλα κύματα δυνατοτήτων κυφορούνται στο μέλλον.

Το βιβλίο του Γερμανού ιστορικού Wolfgang Mommsen για τον ιμπεριαλισμό δεν αναδεικνύει το αντικείμενό του μέσα από μια λογοτεχνική παράθεση ούτε επιδίδεται σε ιστορικοφιλοσοφικές διαπιστώσεις για την ιστορική άμπωτη της νεωτερικότητας. Κάτι τέτοιο δεν είναι εξ ορισμού ο σκοπός του. Θα μπορούσε, όμως, να υποστηριχτεί ότι παραθέτει κυρίως ως προς το υλικό (και σαφώς λιγότερο ως προς τις αιτίες, παρά τον τίτλο του), κάποια πνευματικά, πολιτικά και οικονομικά ρεύματα που οδήγησαν στο εν λόγω φαινόμενο, την ίδια περίοδο που ο Κόνραντ αντιλαμβάνονταν τις διαστάσεις του στο Κονγκό.

Η προσέγγιση του σύγχρονου ιμπεριαλιστικού φαινομένου από τον Mommsen, και ακολούθως η διάρθρωση του βιβλίου, λαμβάνει ως αφετηρία έναν εξωτερικό, «επιφανειακό», ορισμό του ιμπεριαλισμού – «με τον όρο ιμπεριαλισμός νοείται συνήθως η διαδικασία της εδαφικής εξάπλωσης των μεγάλων βιομηχανικών κρατών σε υπερπόντιες περιοχές, με στόχο την ίδρυση αποικιών ή ακόμα και παγκόσμιων αυτοκρατοριών» (σ. 27) – τις διάφορες πλευρές του οποίου παραθέτει στο πρώτο κεφάλαιο. Με

βάση το emphatic tonismeno συμπέρασμα ότι «σχεδόν όλες οι πολιτικές συγκρούσεις που συγκλονίζουν σήμερα την υφήλιο (...) ερμηνεύονται και κατανοούνται ως παρενέργειες του προηγμένου ιμπεριαλισμού» (σ. 35), ο Mommsen στρέφεται σε μια συνοπτική αναφορά των θεωριών περί του ιμπεριαλισμού, όπως αυτές διατυπώνονται αρχικά στην καμπή του 20ού αιώνα και ακολούθως σε όλη τη διάρκειά του. Μέσα από την αναφορά στις παλαιότερες (κλασικές) και τις νεότερες θεωρίες για τον ιμπεριαλισμό (και δεδομένου ότι το βιβλίο δημοσιεύεται για πρώτη φορά το 1977), ο Mommsen αναδεικνύεται ως θεράπων μια πολυαιτιακής θεωρητικής προσέγγισης του ιμπεριαλιστικού φαινομένου, η οποία αποστασιοποιείται τόσο από αυτό που ο ίδιος ορίζει ως «αντικειμενιστική» κατεύθυνση ερμηνείας του ιμπεριαλισμού, τύπου David Landes (πρβλ. το άρθρο του Landes, «Some thoughts on the nature of economic imperialism», *The journal of economic history*, τόμ. 21, τχ. 4, 1961), ο οποίος συνδυάζει τους οικονομικούς παράγοντες με την *disparity of power*, όσο και την αντίληψη του *Sozialimperialismus*, η οποία, όπως εκφράζεται από τον H. U. Wehler και τον V. Berghahn εντοπίζει ως κύρια αιτία του ιμπεριαλισμού την απόπειρα ορισμένων παραδοσιακών ελίτ (όπως οι Junker στη Γερμανία) να διατηρηθούν στην εξουσία. «Άλλοι ερευνητές», λέει ο Mommsen, «στους οποίους συγκαταλέγεται και ο γράφων, αποδίδουν μεγαλύτερη βαρύτητα στην ενεργό συμμετοχή των ανερχόμενων μεσαίων τάξεων, αλλά και ιδιαίτερα της ανώτερης αστικής τάξης στις διεργασίες της ιμπεριαλιστικής πολιτικής. Θεωρούν ότι οι ομάδες αυτές χρησιμοποίησαν τον ιμπεριαλισμό τόσο ως όχημα ιδεολογικής χειραφέτησης απέναντι στις παραδοσιακές ηγετικές τάξεις, κυρίως δε απέναντι στην αριστοκρατία, όσο και ως αμυντική στρατηγική απέναντι στις ανερχόμενες κατώτε-

ρες κοινωνικές τάξεις, δηλαδή στην σοσιαλιστικά οργανωμένη εργατική τάξη. Αυτό άλλωστε ήταν ένας σημαντικός λόγος για τον οποίο ο ιμπεριαλισμός ανέκαθεν εμφανιζόταν στενά συνυφασμένος με την εθνικιστική ιδεολογία (...) Επομένως, ο ιμπεριαλισμός σε καμία περίπτωση δεν ήταν μόνο το υλικό υπόστρωμα διεργασιών πολιτικής χειραγώγησης από μέρους των κυρίαρχων ελίτ, όπως υποστηρίζεται από πολλές πλευρές σήμερα. Επιπλέον πρέπει να επισημανθεί ο κίνδυνος μιας εξαιρετικά μονόπλευρης προσέγγισης του ιμπεριαλισμού ως οργάνου στα χέρια συγκεκριμένων κοινωνικών ομάδων ανεξαρτήτως τάξεως, με δεδομένο ότι τα ιμπεριαλιστικά πάθη είχαν εισχωρήσει πολύ βαθιά στις πλατιές μάζες του πληθυσμού» (σσ. 41-42). Η αντίληψη αυτή εξηγεί εν πολλοίς και την επιλογή των πηγών που αποτελούν το μεγαλύτερο τμήμα του βιβλίου.

Το δεύτερο κεφάλαιο περιέχει πίνακες οικονομικών στοιχείων αναφορικά με την ανάπτυξη και την επέκταση των βιομηχανικών κρατών της περιόδου 1870-1914, στην οποία άλλωστε περιορίζεται ρητά το συνολικό εγχείρημα του Mommsen.

Τον μεγαλύτερο όγκο καταλαμβάνουν το τρίτο και τέταρτο κεφάλαιο, τα οποία περιέχουν αντιστοίχως *Ντοκουμέντα ιμπεριαλιστικής ιδεολογίας και ιμπεριαλιστικής πολιτικής πριν από τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και Στρατηγικούς στόχους των Μεγάλων Δυνάμεων κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου*. Οι χώρες στις οποίες αναφέρεται η παράθεση των πηγών στα τελευταία δύο κεφάλαια είναι η Μεγάλη Βρετανία, η Γαλλία, το γερμανικό Ράιχ, η Ρωσία, το Διεθνές Κράτος του Κονγκό, η Ιταλία και οι ΗΠΑ. Οι πηγές περιλαμβάνουν τόσο επίσημα κρατικά έγγραφα και διπλωματική αλληλογραφία, όσο και αποσπάσματα επιστημονικών ή δημοσιογραφικών κειμένων, καθώς και δημόσιες ομιλίες

περιώνυμων προσώπων της περιόδου. Ένα μικρό απάνθισμα, χαρακτηριστικό για το πνεύμα της περιόδου, θα μπορούσε να περιλαμβάνει τη διατύπωση του Άγγλου συγγραφέα J. R. Seeley – ο οποίος, σύμφωνα με το βασικό έργο του Richard Koebner, *Imperialism. The story and significance of a political word, 1840-1960* (Cambridge University Press, 1964· παραδόξως, απουσιάζει από τη βιβλιογραφία του Mommsen), υπήρξε «the most influential factor in the development of Empire awareness» – ότι η Μεγάλη Βρετανία κατάκτησε τον κόσμο «χωρίς να έχουμε συνείδηση των πραττομένων» (σ. 76 – «in a fit of absence of mind»), μια έκφραση που παρέμεινε ιστορική· ακολούθως, την ομιλία του Disraeli στο Crystal Palace (σ. 69), το υπόμνημα του Εμπορικού Επιμελητηρίου του Λιντς προς τον Βρετανό Υπουργό Εξωτερικών για την προσάρτηση της Ουγκάντα (σ. 92)· τις λόγιες παραθέσεις του J. C. Walton, του Leroy-Beaulieu και του E. Etienne για την αναγκαιότητα του ιμπεριαλισμού (σσ. 104, 135 κ.ε. και 145 αντίστοιχως)· τις σκέψεις του F. Fabi για την αναγκαιότητα των γερμανικών αποικιών (σσ. 170 κ.ε.), όπως και τις παρατηρήσεις του Demburg και του περιβόητου H. Claß, ιδρυτή του Παγγερμανικού Συνδέσμου (σσ. 201 και 211 αντίστοιχα), οι οποίες αποτυπώνουν γλαφυρά την γερμανική ιμπεριαλιστική αντίληψη στις αρχές του 20ού αιώνα· τις αντιλήψεις του J. Strong για το *Manifest destiny* των ΗΠΑ να αναδειχτούν σε υπερδύναμη (σσ. 302 κ.ε.)· επίσης, ως γνήσιο δείγμα πολιτικής συμφερόντων με ιμπεριαλιστικό σκοπό το Υπόμνημα έξι επαγγελματιών ομοσπονδιών του γερμανικού Ράιχ το 1915 για εδαφικές προσαρτήσεις σε Ανατολή και Δύση (σσ. 361 κ.ε.). Είναι αυτονόητο, εντούτοις, ότι οποιαδήποτε ανθολογία διαμορφώνεται ανάλογα με το ερευνητικό ενδιαφέρον του αναγνώστη.

Το προτέρημα του βιβλίου είναι και το

μειονέκτημά του. Από μια τέτοια συλλογή υλικού, άκρως χρήσιμη ιδιαίτερα στο πλαίσιο αντίστοιχων διδακτικών προσεγγίσεων (θα ήταν ενδιαφέρον να καταγραφεί σε πόσα και ποια πανεπιστημιακά τμήματα στην Ελλάδα αναλύεται συστηματικά το φαινόμενο του ιμπεριαλισμού), λείπει αυτό που επίσης για την ιστορική προσέγγιση του Mommsen αποτελεί το ουσιώδες υπόβαθρο της ιστορίας: η αναφορά σε συγκεκριμένες ταξικές σχέσεις –όχι απαραίτητα μονοσήμαντες, εδώ έχει δίκιο η προσέγγιση τύπου Mommsen– σπανίως αναδεικνύεται με σαφήνεια μέσα από υλικό παρόμοιο προς αυτό που περιλαμβάνεται στο βιβλίο (μικρή εξαίρεση, το προαναφερθέν Υπόμνημα σ. 361), τουλάχιστον για τον απλό λόγο, ο οποίος (θα όφειλε να) είναι ένα είδος κανόνα για την ιστοριογραφική παράθεση, ότι οι συνειδησιακές συλλήψεις των φορέων ενός ιστορικού συμβάντος δεν ταυτίζονται αυθορμήτως και με τις ουσιώδεις αιτίες του, την ανεύρεση των οποίων επιχειρεί ακριβώς ο ιστορικός. Η παρατακτική παράθεση των πηγών, ακολουθώντας τη χρονολογική σειρά τους, δίνει στο βιβλίο την αξία ενός εύστοχου ή, τουλάχιστον, χρήσιμου *compendium*, ενώ ο αναγνώστης καλείται να ανασυγκροτήσει ο ίδιος τις ουσιώδεις διαστάσεις που δύνανται να αναπτυχθούν από το υλικό, ανατρέχοντας κατ' ανάγκη σε κάποια δεσμευτική θεωρία.

Η πολυαιτιακή προσέγγιση την οποία επιλέγει ο Mommsen για το εγχείρημά του δεν προέρχεται από κάποια «μετανεωτερική» διάθεση σχετικοποίησης ή αποδόμησης του αντικειμένου (ήδη η επιλογή του συγκεκριμένου αντικειμένου καθιστά κάτι τέτοιο δύσκολο), αλλά αποτελεί μία απόρροια της λεγόμενης κατεύθυνσης της *Sozialgeschichte*, της κοινωνικής ιστορίας (με την ευρύτερη έννοια), η οποία αναπτύχθηκε στη Γερμανία μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο από ιστορικούς όπως ο ίδιος ο

Mommsen, ο Hans-Ulrich Wehler, ο Lothar Gall και άλλοι. Η προσέγγιση αυτή ήταν αναγκασμένη να αντεπεξέλθει σε πολλαπλές απαιτήσεις που τίθονταν από συγκεκριμένα όρια του ιστορικού λόγου: αφενός, και προπάντων, από την μεγάλη επιτακτική εργασία (η οποία συνεχίζεται μέχρι και την καμπή του 21ου αιώνα) ανάλυσης, εξήγησης και κριτικής του εθνικοσοσιαλιστικού φαινομένου, αφετέρου από την αποφυγή της μονοδιάστατης, σχεδόν υδραυλικής, αντίληψης της ιστορίας σοβιετικού τύπου, τρίτον, επίσης, την προσπάθεια κριτικής αποστασιοποίησης από την επ' ουδενί μονοδιάστατη αλλά βαθύτατα συντηρητική (έως και αντιδραστική) παράδοση της γερμανικής ιστοριογραφίας, όπως αυτή εκφράζεται από τον Friedrich Meinecke και άλλους ιστορικούς του πρώτου μισού του 20ού αιώνα (η τελευταία αυτή κατεύθυνση αποτελεί απότοκο μιας κρίσης του ιστορικού λόγου, η οποία εκφράζεται με διάφορους τρόπους στο γερμανόφωνο χώρο από τη ναπολεόντεια περίοδο μέχρι τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο, και είθισται –ενίοτε από τους ίδιους τους θεράποντες αυτού του λόγου– να συνοψίζεται υπό την ονομασία ιστορισμός: πρόκειται για ένα πλαίσιο ιστορικής αντίληψης, το οποίο αποτελεί πρόδρομο τόσο του κατά τα άλλα «ανιστορικού» δομισμού, όσο και διάφορων «βεμπεριανών» ή «μεταβεμπεριανών» προσεγγίσεων, χωρίς να έχει αφήσει άθικτη και την λεγόμενη μαρξιστική σκέψη, ήδη μέσα από τις παραθέσεις του Engels). Ως προς το θετικό περιεχόμενό της, η προσέγγιση στην οποία καταχωρείται ο Mommsen, διέπεται τόσο από δημοκρατικά πολιτικά πρόσημα (με τις εκάστοτε ατομικές διαφοροποιήσεις), όσο και από την λεπτομερή ανάδειξη σχεσιακών πλεγμάτων, τα οποία συγκροτούν το εκάστοτε ερευνητικό αντικείμενο μέσα σε ένα ευρύτερο πλαίσιο κατανόησης της σύγχρονης κεφαλαιοκρατίας ή νεωτερικής, αστικής

κοινωνίας. Τυπικό δείγμα αυτής της αντίληψης, από την πλευρά του Mommsen –πέρα από το θεμελιώδες έργο του για τον Max Weber και τη γερμανική πολιτική (1959), το οποίο καθόρισε σε μεγάλο βαθμό την αντίστοιχη έρευνα στο δεύτερο μισό του 20ού αιώνα– είναι και το άρθρο του το 1977 για μια «πλουραλιστική θεωρία» του ιμπεριαλισμού («Europäischer Finanzimperialismus vor 1914. Ein Beitrag zu einer pluralistischen Theorie des Imperialismus». *Historische Zeitschrift*, τόμ. 224).

Κάτι το οποίο λείπει από την παρούσα συλλογή του Mommsen (όχι, όμως, και από το συνολικό έργο του) είναι η έμφαση στις εσωτερικές διαστάσεις του ιμπεριαλιστικού φαινομένου, ένα δεδομένο το οποίο δεν είχε διαφύγει διόλου από τους πρώτους θεωρητικούς του, όπως ο Hobson, οι οποίοι δεν παρέλειπαν να τονίζουν ότι η επίσημη ή ανεπίσημη επέκταση της κρατικής και οικονομικής ισχύος συνδυάζεται με προϊούσα αυταρχική τροπή στις πολιτικές δομές του εσωτερικού, μια επισήμανση καίρια και άκρως σημαντική για την καμπή του 21ου αιώνα. Εντούτοις, είναι ενδεικτικό ότι ο όρος ιμπεριαλισμός, σύμφωνα με τον Koebner, εισήχθη στην αγγλική γλώσσα ως χαρακτηρισμός του πολιτεύματος που είχε εγκαθιδρύσει ο Λουδοβίκος Βοναπάρτης στη Γαλλία μετά την Επανάσταση του 1848: «Ο ιμπεριαλισμός αρχικά σήμαινε [για τους Άγγλους] ένα αλλοδαπό σύστημα εσωτερικής πολιτικής, τον τρόπο με τον οποίο ο αυτοκράτορας των Γάλλων εισήγαγε την κοινή γνώμη σε ένα ειδικό καλούπι και εκπαίδευσε το έθνος να θεωρεί την δική του αυθεντία ως την κύρια πηγή του δημόσιου οφέλους» (Koebner, *ό.π.*, σ. 1). Με έμφαση σε αυτή την εσωτερική-πολιτειακή διάσταση χρησιμοποιεί και ο Max τον όρο στην *Δεκάτη ογδόη Μπρυμέρ* του Λουδοβίκου Βοναπάρτη (1852). Το περιεχόμενο του όρου διευρύνεται από τη δεκαε-

τία του 1860 στην Αγγλία, καθώς τίθεται σταδιακά το ζήτημα της διαχείρισης των αποικιών σε συνδυασμό με τη διατήρηση ή άρση του ελεύθερου εμπορίου, με τρόπο ο οποίος τροφοδοτεί τις πολιτικές αντιπαράθεσεις όπως εκείνη μεταξύ Disraeli και Gladstone. Η αντιπαράθεση αυτή συμβάλλει στην προϊούσα αναδιατύπωση του ιμπεριαλισμού με θετικά-επεκτατικά πρόσημα, από συγγραφείς όπως ο προαναφερθείς Seeley. Σύμφωνα, και πάλι, με τον Koebner: «To be called an 'imperialist' in 1886 was a praise rather than an abuse» (ό.π., σσ. 185-186). Ως ένα μικρό, ενδεικτικό παράδειγμα σχετικά με αυτό το δεδομένο, αξίζει να αναφερθεί το λιτό λήμμα *Ιμπεριαλισμός* στο *Μεγάλο Λεξικό του Μέγιερ* (Meyers Großes Konversations-Lexikon, 1905), το οποίο συντάσσεται καταμεσής στην περίοδο που περιλαμβάνει η συλλογή του Mommsen και αποτελεί ένα από τα ευρύτερα διαδεδομένα εγκυκλοπαιδικά έργα της γερμανικής κοινωνίας της περιόδου: «Ιμπεριαλισμός (νεολατ.), χαρακτηρισμός για την πολιτική κατάσταση των κρατών στα οποία, όπως υπό τους Ρωμαίους αυτοκράτορες, δεν κυβερνά ο νόμος αλλά η αυθαιρεσία του ηγεμόνα στηριγμένη στη στρατιωτική δύναμη» (ό.π., τόμος 9, σ. 778). Αντιστρόφως, το εξειδικευμένο *Λεξικό των πολιτικών επιστημών* της ίδιας περιόδου (*Handwörterbuch der Staatswissenschaften*, τρίτη έκδοση, 1910) δεν περιέχει καν λήμμα για τον ιμπεριαλισμό, αλλά περιλαμβάνει το μεγάλο λήμμα «Αποικίες και αποικιακή πολιτική», συνταγμένο από τον G. Zoepfl (ο οποίος συστήνεται ως 'καθηγητής, κυβερνητικός μυστικοσύμβουλος και εισηγητής στην Αυτοκρατορική Αποικιακή Υπηρεσία'), το οποίο περιέχει με διεξοδικό τρόπο όλες τις αντίστοιχες προβληματικές που στοιχειοθετούνται από τη συλλογή του Mommsen. Η επισήμανση της σχέσης μεταξύ της ανόδου της στρατιωτικής επιρ-

ροής και ισχύος (ιδιαίτερα μέσα από μια συγκεκριμένη διάρθρωση της δημόσιας οικονομίας και του δημόσιου χρέους) και της ιμπεριαλιστικής-αυταρχικής πολιτικής προσφέρει, ήδη από τον Hobson, ενδιαφέρουσες προοπτικές για την εξέταση των αντίστοιχων πολιτικών ενεργημάτων στην καμπή του 21ου αιώνα, σαφώς πιο εμπράγματος από τις διαρκείς επικλήσεις του υπερπληθυσμού ως δικαιολογία του ιμπεριαλισμού, οι οποίες, με χαρακτηριστικό τρόπο για την καμπή του 20ού αιώνα, είναι άφθονες στην εν λόγω συλλογή. Ενδεικτικές ως προς τις πολλά υποσχόμενες προσεγγίσεις του τύπου αυτού, ο οποίος περιλαμβάνει σε μια ενιαία θεώρηση την εξωτερική και την εσωτερική πολιτική, είναι οι αναλύσεις του *Socialist Register*, έτους 2004 και 2005, με τίτλους αντίστοιχα *The new imperial challenge* και *The empire reloaded*, οι οποίες, μεταξύ άλλων, επαναδιατυπώνουν τη σημασία του ρόλου του χρηματικού κεφαλαίου (μια από τις πρώτες επιστημάνσεις του Hobson και ακολούθως του Hilferding), των διεθνών πιστωτικών σχέσεων και των στρατιωτικών δαπανών. Η έρευνα έχει εδώ μακρύ και άκρως προκλητικό δρόμο μπροστά της, ο οποίος οφείλει να οδηγεί μακριά από την καρδιά του σκοτούς και της σύγχυσης, τουλάχιστον αναφορικά με την σαφή θεωρητική και κριτική σύλληψη του ιμπεριαλιστικού φαινομένου στις νέες διαστάσεις του. Μια τέτοια εμπράγματος ανάλυση θα μπορούσε άλλωστε να αποτελέσει ένα θεωρητικό αντίβαρο στους διάφορους χωρδούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, οι οποίοι ιδιαίτερα από τη δεκαετία του 1990, σε μια κλίμακα που περιλαμβάνει —όχι μόνο στην Ελλάδα— πανεπιστημιακές θέσεις, δημόσιους οργανισμούς και κυβερνητικά κλιμάκια επαναλαμβάνουν διάφορα επιχειρήματα περί ρεπουμπλικανισμού και εξευρωπαϊσμού ταυτίζοντας τα ηθικοπολιτικά ζητήματα που προκύπτουν από την διεθνή

κίνηση του κεφαλαίου με τη διοικητική λυσιτέλεια συγκεκριμένων γραφειοκρατικών δομών. Αλλά αυτό είναι ήδη μια πολιτική απόφαση. Μια άλλη ώθηση που θα μπορούσε να λάβει την αφετηρία της από τη συλλογή του Mommsen, θα ήταν μια αντίστοιχη συλλογή πηγών για την καμπή του 21ου αιώνα, όπου, σε διαφορά προς τον δαρβινιστικής χροιάς εθνικισμό του 19ου αιώνα, η επίκληση της ελευθερίας και της

δημοκρατίας συνδυάστηκε και συνδυάζεται με την εμπράγματη ανάσχεση ή καταστράτηγσή τους σε διάφορα μέρη του πλανήτη. Διαβάζοντας την συλλογή πηγών του Mommsen ο αναγνώστης μπορεί να στοχαστεί αν το ιστορικό παρόν είναι ώριμο για ένα αντίστοιχο εγχείρημα.

Θανάσης Γκιούρας

Γιώργου Διζικιρίκη, *Ας τελειώνουμε με τον Χάιντεγκερ*, Εκδ. Προσκήνιο, Άγγελος Σιδεράτος, Αθήνα, 2007

Ένας ακάματος εργάτης της τέχνης και του πνεύματος ο Γ. Διζικιρίκης συνεχίζει να καταθέτει τα πνευματικά του πονήματα σε ευρύ φάσμα τομέων με οξύτητα και ερευνητική διάθεση. Το τελευταίο έργο του «Ας τελειώνουμε με τον Χάιντεγκερ» ασκεί οξεία κριτική στο φιλόσοφο για την υποστήριξη του ναζισμού και τον ανορθολογισμό του, προσκομίζοντας όμως στοιχεία. Επισημαίνει ότι ο Χάιντεγκερ υπερεκτιμήθηκε και έτυχε ασυλίας από ατολμία της κριτικής. Κανείς δεν είναι επέκεινα κριτικής. Γι' αυτό ο Διζικιρίκης υιοθετεί την παρότρυνση του φιλόσοφου Francis Kaplan: «Ας τελειώνουμε με τον Χάιντεγκερ» και τη χρησιμοποιεί ως μάλιστα τίτλο στο βιβλίο του.

Το βιβλίο είναι μικρό σε έκταση, αλλά περιληπτικό και αρκετά τεκμηριωμένο.

Αποκρούει τις απολογητικές αντιλήψεις, που αποδίδουν τις φιλοναζιστικές του

τοποθετήσεις στις αναγκαίες υποχωρήσεις λόγω της θέσης του Χάιντεγκερ ως δημοσίου υπαλλήλου. Ο συγγραφέας επικαλείται στοιχεία που επιβεβαιώνουν τις ρατσιστικές και φιλοναζιστικές του απόψεις, που αβίαστα και χωρίς υποχρέωση και καταναγκασμό διατύπωνε. Μάλιστα στο βιβλίο του «Εισαγωγή στη Μεταφυσική» μιλεί για την «εσωτερική αλήθεια και το μεγαλείο του εθνικοσοσιαλισμού».

Στο φιλοσοφικό έργο του Χάιντεγκερ ο Διζικιρίκης επισημαίνει ως κυρίαρχη αντίληψη που διέπει τις θέσεις του Χάιντεγκερ τον ανορθολογισμό και την κρυπτικότητα του λόγου του. Παρατηρεί ότι οι μελετητές του και οι φιλικά διακείμενοι δεν μπορούν και αυτοί να κατανοήσουν το έργο του και διατυπώνουν διαφορετικές αντιλήψεις.

Η βασική έννοια της φιλοσοφίας του, το Είναι, προσδιορίζεται απ' το φιλόσοφο ως «φως του είναι» και χαρακτηρίζεται ως

«ανερμήνευτο», «απροσδιόριστο» και «ανεξήγητο».

Σχετικά με την άλλη θεμελιακή του θέση για την Αγωνία, ως μέσο πρόσβασης στο αυθεντικό είναι, που το διακρίνει απ' το μη αυθεντικό είναι (εμπειρικό, χυδαίο) παρατηρεί ότι ο ορισμός του Χάιντεγκερ γι' αυτήν ανήκει στις πιο σκοτεινές σκέψεις του και δεν αποδίδει κανένα νόημα: «Η αγωνία έχει το προσόν ότι κατορθώνει να φέρει τον άνθρωπο στην παρουσία του τίποτε, στην αδυνατότητα του δυνατού της ύπαρξής του».

Χαρακτηριστική του ανορθολογισμού του φιλοσόφου θεωρεί ο Διζικιρίκης τις λογικές αντιφάσεις και τις ασυμβήβαστες για το ίδιο θέμα απόψεις. Παραδειγματικά, ενώ ο Χάιντεγκερ θεωρεί ότι «μέσα από την τέχνη έρχεται το λεγόμενο φως του Είναι των όντων», απ' την άλλη, αναιρεί την δυνατότητα πρόσβασης μέσω της τέχνης στο είναι, υποστηρίζοντας στο βιβλίο του «Η προέλευση του Έργου Τέχνης» ότι στο ερώτημα τι είναι Τέχνη «δεν δίνεται καμία απάντηση στην παρούσα πραγματεία». Χαρακτηρίζει την τέχνη «αίνιγμα» και υπονομεύει έτσι την όποια αποκαλυπτική δυνατότητα της τέχνης.

Ο Διζικιρίκης αναφέρει αρκετές θέσεις του Χάιντεγκερ που διαποτίζονται απ' τον ανορθολογισμό του (ρόλος γλώσσας, θάνατος, Γη, τεχνική, τέχνη κ.ά.). Συνδέει τη φιλοσοφία του Χάιντεγκερ με τον αρχαίο και το σύγχρονο ανορθολογισμό, που υπονομεύει τη λογική αλλά και εκλογική, ειδικότερα, της γλώσσας.

Ασφαλώς, η αποτίμηση ενός φιλοσόφου, με ευρεία απήχηση και εκτίμηση, όπως ο Χάιντεγκερ, απαιτεί ενδελεχέστερη μελέτη και τεκμηρίωση. Όμως στα θέματα που διαλαμβάνει η μελέτη του Διζικιρίκη υπάρχει τεκμηρίωση και καταβάλλεται προσπάθεια αντικειμενικής προσέγγισης, παρά τον πολεμικό χαρακτήρα που χρωματίζει, σ' ορισμένες περιπτώσεις, τις διατυπώσεις του συγγραφέα. Πάνω απ' όλα, πρέπει να εκτιμηθεί η βαθιά πίστη του Διζικιρίκη στον ορθολογισμό και τον ανθρωπισμό, που τον ωθεί σε μετωπική αντιπαράθεση με τον υποκειμενικό ιδεαλισμό και τον ανορθολογισμό, χωρίς να διστάζει ν' αντιπαρατεθεί και με τα μεγάλα ονόματα αυτών των ρευμάτων.

Δ. Γρηγορόπουλος